

UOT 745/749

İRADƏ BAYRAMOVA

QACARLAR DÖVRÜ QADIN BAŞ GEYİMLƏRİNİN BƏDİİ İFADƏSİ

Məqalədə Azərbaycan tarixinin konkret bir dövrü üzrə qadın baş geyimləri tədqiq edilmişdir. Bəllidir ki, hər bir xalqın tarixi, adət-ənənələri, milli düşüncəsi onun milli geyimlərində əks olunur. Milli geyimin isə əsas hissələrindən biri baş geyimləridir. Bundan əlavə, hər bir tarixi dövrün özünəməxsus geyimləri olmuşdur. Müəllif Azərbaycan tarixinin bir dövrünü – Qacarlar dövrünü tədqiqat obyektini kimi götürmüş, həmin dövrdə qadın baş geyimlərində əks olunmuş milli dəyərləri tədqiq etmişdir. Müəllif göstərmişdir ki, XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəlləri ümumiyyətlə, Azərbaycan xalqının siyasi həyatında olduqca mürəkkəb dövr olduğundan hər bir sahədə olduğu kimi maddi mədəniyyətin sosial-siyasi həyata bağlı olan geyim sahəsi də özünün təsirlərə məruz nümunələrini təqdim etməyə başlamışdır.

Açar sözlər: *Qacar, geyim, baş geyimi, üslub, forma, əsər, bədii ifadə*

Milli düşüncə, adətlər, ənənələr, xalq yaradıcılığı geyimlərin müxtəlifliyində, rəngarəngliyində, hətta naxışlarda, ayrı-ayrı detallarda üzə çıxır. Əsrlər boyu formalaşan, milli dəyərlərə söykənərək uzun tarixi inkişaf yolu keçən geyim hər bir dövrdə xalqın özünəməxsusluğunu ilə seçilir. Fərqli dövrlərdə müxtəlif xalqlar tərəfindən geyimə fərqli münasibət göstərilmişdir. Bu həmin ölkələrin iqlim şəraitindən başqa, həm dini mənsubiyyətin nəticəsində mentalitet anlayışını özündə təqdim edir. İran ərazilərində də ustalar tərəfindən parça, paltar, bəzək və silahların hazırlanması artıq ənənəvi hal almışdır. Həmin əşyalar öz gözəllikləri ilə diqqət çəkir. Bunun əsas səbəbi müxtəlif müsəlman dövlətləri arasında inkişaf edən güclü ticarət idi. Dindar müsəlman sənətkarlarının hər il Məkkə ziyarətinə getmələri bədii sənət stilinin ümumiləşməsində və geniş yayılmasında böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Müsəlman ölkələrindən gələn sənətkarlar – rəssamlar, zərgərlər, toxucular burada görüşür, bir-birlərinə öz təcrübələrindən danışır və yeni-yeni üslublar öyrənirdilər. Həmin sənətkarlar vətənlərinə döndükdə həmin təcrübəni öz yaradıcılıqlarında tətbiq etməyə başlamaqla bərabər yeni ornamentlərlə milli üslubu yaradır, onları kütləvilikdən ayıraraq milli mənsubiyyətini təmin edirdilər. Burada əsas rolu yenə də xalqın milli ornamental xüsusiyyətləri oynayırdı.

Təxminən 130 il müddətində hakimiyyətdə olmuş Qovanlı Türk tayfasından olan Qacarlar sülaləsinin də bu sahədə inkişaf edən xətt üzrə geyim mədəniyyətini izlədikdə burada özünəməxsusluğun, fərdiyyətin mövcud olduğunu görürük. 1796-1925-ci illər arasında özünün hökmranlığını sürdürmüş Qacarların geyim mədəniyyətində də XVIII əsrin barokko üslubunun təsirləri özünü göstərməkdədir. Təbii ki, bu ənənə XIX əsrdə daha sadələşmiş şəkil almağa başlayır. Həmin dövrün geyim formaları haqqındakı fikirlər rəngkarlıq əsərlərinin təqdim etdiyi informativ məlumat kimi olduqca dəyərlidir (1, 56).

Qeyd edilən dövrdə İranda sərt soyuğun hökm sürdüyü bölgələrinə zövqlə biçilmiş, ətəkləri ipək saplarla naxışlanan kürklər xüsusilə ənənəvi idi. Həmin kürklər əsasən qoyun dərisindən hazırlanırdı. Onun yun olan tərəfləri astar kimi içəri tərəfə salınırdı. Çuxanın, əbanın və kürkün altında uzun və darqollu, bədəndə kip oturan arxalıq olurdu. Ümumiyyətlə, arxalıq gözəl biçimdə tikilirdi. Varlı təbəqənin nümayəndələrinin geydikləri arxalıqlar xüsusi zövqlə qızılı və gümüşü saplarla naxışlanırdı. Arxalıq qabaqdan dairəvi şəkildə ipək və digər parıltılı parçalardan tikilmiş düymələrlə və ya kiçik parça bəndlərlə bağlanırdı. Çox vaxt bunun da üstündən beldən nazik gümüş kəmərlər və ya qurşaqlar da bağlanırdı.

XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəlləri ümumiyyətlə, Azərbaycan xalqının siyasi həyatında

olduqca mürəkkəb dövr olduğundan hər bir sahədə olduğu kimi maddi mədəniyyətin sosial-siyasi həyata bağlı olan geyim sahəsi də özünün təsirlərə məruz nümunələrini təqdim etməyə başladı. Lakin milli ənənəvi təsirlərin qorunması daim izlənməkdə idi. Bunu qeyd etdiyimiz kimi parçalar üzərindəki ornamentallığın milli dəyərləri xüsusilə izah edir. Qacarlar dövrünün rəngkarlıq nümunələrində qadın üst geyiminin özünü aydın göstərən bəzək detalları böyük maraq doğurur. Doğrudur, geyimlərin bəzədilməsində əsasən bəttə və cıqqadan (xüsusi qotazlar) geniş istifadəyə rast gəlinə də parçaların nəfis tərtibatı diqqəti xüsusi olaraq cəlb edir. Mirvari və cəvahirlərin də geyim nümunələri üzərindəki düzümü onun parlaq, dəbdəbəli görünüşünü meydana çıxarırdı.

Bütün bunlarla yanaşı qadın baş geyimlərinin müxtəlifliyi, fərqli formaları xüsusi olaraq diqqəti cəlb edir.

Məsələn, XVIII əsrin sonuna aid “Tutuquşu saxlayan hərəm” adlı rəngkarlıq nümunəsində sadə qadın başgeyimi nümunəsini zənginləşdirən onun bəzək elementləri milli ənənəvi naxış elementlərinə əsaslanmışdır. Araxçını xatırladan forma daha qısa şəkildə olaraq başı yuxarı hissəsində aksesuar kimi istifadə edilmişdir. Burada başı tamamilə bağlamaq və yaxud soyuqdan, istidən qorunmaq üçün hər hansı bir məqsəd deyil, məhz bəzək detalı kimi çıxış edən baş geyim nümunəsi ilə tanış oluruq. Mərkəzi hissədə olan incə, zərif bəzək elementlərini narıncı uzunsov həndəsi elementlərlə həyata keçirilmiş haşiyə elementi əhatələyir. Daha sonra isə dairəvi parlaq muncuqların istifadəsi baş bəzək elementininin daha maraqlı görünüşə malik olmasını təmin etmişdir.

Eyni dövrə aid edilən “Əlində qızılgül tutmuş hərəm” adlı rəngkarlıq nümunəsində isə daha fərqli qadın baş geyimi nümunəsi bir qədər kişi əmmaməsini xatırladır. Ümumiyyətlə, qeyd edilən dövr üzrə əmmamə haqqında qeyd etmək olar ki, ucu şiş, qırmızıbaşı əmmaməyə bənzər forma müxtəlif parçalardan hazırlanır, araqçın tipli papağın üzərindən dolanırdı. Əmmamənin parçasının rəngi, ölçüsü, hətta başa dolanması forması da dövrü adətlər üzrə xüsusi qaydalara əsaslanırdı. Əmmamələr əsasən rəngarəng olurdu. Lakin şah, vəzir və ya rütbəli ruhanilər adi insanlardan fərqli olaraq yaşıl rəngli əmmamə geyinirdilər. Milliyətçə qeyri-azərbaycanlılar mütləq fərqli rəngdə əmmamə geyməli idilər. Məsələn, ermənilər qara və ya tünd göy, yəhudilər sarı və s. Dövrün tələbinə uyğun olaraq dini qanunları şərtləndirən amillərə görə əmmamənin ölçüsü onu geyən şəxsin boyuna uyğun olmalı idi.

Qeyd edilən nümunədə uzunsov qırmızı əmmamənin parçası ortası naxışlı buta təsvirləri ilə bəzədilmişdir. Naxışlar daha çox qızılgül formasını xatırladır. Butaların simmetrik düzülüşü hər bir cərgənin digər sıra ilə əksi istiqaməti üzrə həll edilmişdir. Baş geyiminin aşağı hissəsində isə onu tamamlayan düz xətlərin əmələ gətirdiyi haşiyə zolağı yerləşdirilmişdir.

Baş geyim bəzəkləri arasında muncuqlar, bəzək aksesuarları daha çox XVIII əsrin sonları izlənilir. Misal üçün, Qacarlar dövrü rəngkarlığının qeyd edilən dövr üçün olan rəngkarlıq nümunələri sırasında “Rəqqasə” və “Qavalda ifa edən musiqiçi qız” əsərlərində belə detalların aydın təsviri diqqəti cəlb edir. Rəqqasənin başında mərkəzi hissədə saçın ortadan ayrılan tağ hissəsində qırmızı muncuq bərkidilmiş, onun sağ və sol hissələrindən ağ mirvarilər öndən arxaya qədər sallanmış halda verilmişdir. Bir qədər arxa hissədə isə bəzədilmiş qara rəngli lələk yerləşdirilmişdir. Başın sağ hissəsində qırmızı yarım dairəvi incə kiçik formalı qırmızı məxmər parçadan istifadə edilmişdir. Onun yuxarı hissəsində verilmiş buta mirvarilər sadə formada bəzədilərək olduqca xoş görünüş almışdır. Aşağı qisimlərdə də detalın kənarı ağ mirvarilərlə naxışlanmışdır.

Oxşar baş bəzək elementi formasına ikinci əsərdə də rastlanılır. Onları bir-birindən fərqləndirən kiçik detallar isə müxtəlif baş bəzək nümunəsini təqdim edir. Məsələn, hər iki nümunədə mərkəzdəki parlaq qaş, mirvarilərin sıralanması, yan tərəfdəki məxmər para hissəsinin

olmasına baxmayaraq birinci elementə yuxarıya doğru olan lələyin yerinə parçanın özündən hazırlanmış uzunsov düyünlər vurulmuşdur. Bu cür ifadə yan hissədəki parçanın da üst hissəsində verilərək daha dolğun şəkil almışdır.

XIX əsrin əvvəllərinə aid edilən saray hərəmin portretinə nəzər yetirdikdə burada da oxşar baş bəzək elementi ilə rastlaşırıq. Lakin burada detallar daha incə, zərif forması ilə nəzəri cəlb edir. Mirvarilərin istifadəsi ənənəvi xarakter kimi özünü göstərsə də, onun fərqli formalarla düzülüşü, digər elementlərlə sintezi onların hər birinin fərqli görünüşünü təqdim edir. Belə ki, başın mərkəzi hissəsində üzəri daş-qaşlarla bəzədilmiş uzunsov bəzək elementinin yan hissələrindən hər iki tərəfə ağ mirvarilər dayaq kimi keçirilərək arxadan bərkidilmişdir. Burada mərkəzin zəngin tərtibatı sadə kənar hissələrlə əlaqədə bir-birini kölgədə qoymadan aydın ifadə edilir (2, 15).

XIX əsrin əvvəllərinə aid sulu qəlyan üzərində “Hərəm” adlı nümunədə isə daha fərqli baş geyimi ilə rastlaşırıq. Burada ənənəvilikdən tamamilə uzaq detalın forması bir qədər yeniləşən həyatın, Avropa stilinin təsirlərini özündə əks etdirir. İstifadə edilən parçanın geyim ilə eyni olması da qeyd edilənləri xüsusi olaraq təsdiqləyir. Çalma tipli baş geyimin forması yan hissədən müasir kepkanı xatırlatmaqdadır. Detailın bir hissəsində qırmızı, digərində isə mavi düz zolaqlardan istifadə edilmiş, aralıqlardakı təsvirlər isə ağ olan zolaqda verilmişdir. Burada qırmızı ləçəkli, yaşıl budaqlı qərənfil gülünün real tərənnümündən istifadə edilərək estetiklik əldə edilmişdir. Yan hissədən kepkanın uc hissəsi verilmiş, digər tərəfdən isə çalmanın bir hissəsi parçanın uzadılması ilə həll edilmişdir.

Qacarlar dövrü rəngkarlıq nümunələrindən bəlli olduğu kimi qadın baş geyimləri və bəzəkləri haqqında həm dəbdəbəli nümunələr, həm də sadə formaların mövcud olması faktı özünü təsdiqləyir. Maraqlı tərəflərdən biri də bu dəbdəbə və ya sadəliyin təbəqəyə görə dəyişməsində özünü göstərməməsidir. Məsələn, saray mühitində hərəmlərin hər birində fərqli nümunələrlə rastlaşmaq mümkündür. Rəssam Məhəmməd Saqenin rəngkarlıq əsərləri içərisində “Hərəm səhnəsi”ni əks etdirən iki qadının baş bəzək elementləri arasındakı fərq qeyd edilənlərə aydınlıq gətirir. Onlardan birinin başında qızılla bəzədilmiş daş-qaşlı uzunsov əmmamə formalı geyimin olduğu halda digər qadının baş bəzək elementi heç bir bəzəyin istifadə edilmədiyi sadə mirvarilərin düzülüşü və mərkəzdə sadə lələyin verilməsi ilə həll edilmişdir. Birinci baş geyimində uzunsov zolaqların ara hissələrində qırmızı məxmər parçaların verilməsi onun qızılı parlaqlıqla əlaqələndirilməsində xüsusi dəbdəbəsinə göz önünə gətirir. Digər element isə sadə tərzdə də olsa yenə də estetik görüntünün arxaya keçmədən özünü büruzə verməsi diqqəti cəlb edir.

Bu dövrdə qadın baş geyimləri sırasında örpəklər də təbii olaraq geniş yayılmışdır. Zərif ipək parçadan olan baş örtüklərinin xüsusi detallarla bəzədilmiş formaları rəssam Mirzə Babanın 1800-1801-ci ilə aid edilən “Şərab içən hərəm” və XIX əsrin əvvəllərinə aid Məhəmməd Sadeqin “Hərəmxana səhnəsi” əsərlərindəki qadın obrazlarının tərənnümündə özünü göstərir. Birinci tabloda qırmızı zərif ipək örtək başın ortasından başlayaraq arxaya doğru davam edir. Onun üzərində incə mavi rəngli çiçək elementi eyni formada təkrarlanır. Parçanın kənarlarında isə ağ haşiyə zolağının üzərində mavi nəbatı elementlərin zərif həlli qırmızı güllərin aralıqlara atışları ilə özünün estetik görüntüsünü təqdim edir. Örtüyün yan hissələrindən verilmiş gül və digər detallar isə saç lenti kimi həm də onların saça bərkidilməsi rolunu icra edir.

Digər əsərdə isə örpəyin qırmızı parçasının sadə formasını zənginləşdirən onun mərkəzdə verilmiş ensiz elementidir. Araqçının detallarından istifadəni xatırladan baş elementi dairəvi formada olaraq qırmızı yerliyin üzərində müxtəlif bəzəklərin verilməsi ilə həll edilmişdir. Sol yan hissədə isə yelpik kimi açılan ağ haşiyəli qırmızı bəzək detalı örpəyə bərkidilərək onun sürüşüb getməsinə imkan vermir. Bu həm bəzək, həm də funksional mahiyyəti ilə diqqəti maraqlandırır.

Örpək iki hissəli parçadan hazırlanaraq alt qatda daha tünd olan göy rəngli digər parçanın verilməsi ilə xüsusi zəngin forma almışdır. Göy parça nisbətən qalın parçadan həll edilərək qırmızı üst hissənin zərifliyini daha da önə çıxardır. Bu gissədə sarı xırda naxışların da yerləşdirilməsi təkrəngli qırmızı hissə ilə əlaqləndirmədə xüsusi effekt yaradır.

Qacarlar dövrü qadın baş geyim bəzəkləri üzərindəki təhlillər bu elementlərin həm zəngin, həm də bir qədər sadə formalarla müxtəliflik yaratdığını deməyə əsas verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Məhəmmədrza Qəffari Nəmin. Qacarlar dövrü rəngkarlığının bədii xüsusiyyətləri [Mətn]: sənətşün. üzrə fəls. d-ru a. dər. al. üçün təq. ol. dis.: Bakı: 2010.
2. Эфендиев Т.Р. Изобразительное искусство Азербайджана XIX – начала XX веков. Баку: ЭЛМ, 1999, 110 с.

*Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq
Akademiyasının dissertantı
e-mail: iradabm@mail.ru*

Irada Bayramova

ARTISTIC EXPRESSION OF FEMALE HEADRESSES IN THE PERIOD OF THE QAJARS

The article deals with women's headgear used in a certain period of Azerbaijan's history. Each nation's history, traditions and national thinking are known to be reflected in its national costumes. Headgear is one of the main parts of the national suit. In addition, each historical period had its own unique clothes. As the object of the study, the author used one period of the history of Azerbaijan - the era of the Kadjar dynasty, exploring the national values reflected in the female headgear of the time. The author showed that the end of the 18th century - the beginning of the 19th century was a very difficult period in the political life of the Azerbaijani people, and this period influenced all sectors, including all the main directions of material culture.

Keywords: *Clothes, headdress, style, form, work, artistic expression*

Ирада Байрамова

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЖЕНСКИХ ГОЛОВНЫХ УБОРОВ ПЕРИОДА КАДЖАРОВ

В статье рассматриваются женские головные уборы, используемые в определенный период истории Азербайджана. Известно, что история, традиции и национальное мышление каждой нации отражены в ее национальных костюмах. Головные уборы являются одной из основных частей национального костюма. Кроме того, у каждого исторического периода была своя уникальная одежда. В качестве объекта исследования автор использовал один период истории Азербайджана - эпоху правления династии Каджаров, исследуя национальные ценности, отраженные в женских головных уборах того времени. Автор

показал, что конец XVIII века - начало XIX века был очень сложный период в политической жизни азербайджанского народа, и этот период повлиял на все отрасли, в том числе, на все основные направления материальной культуры.

Ключевые слова: Каджары, одежда, головные уборы, стиль, форма, работа, художественное выражение.

AMEA-nın müxbir üzvü Cəfər Qiyasi tərəfindən təqdim edilmişdir

Daxilolma tarixi:

İkin variant 10.10.2019

Son variant 22.11.2019